Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం. ఏ., పిఎచ్. డి.

సాలూరు

ప్రవేశిక

ఇది నేఁటి శ్రీకాకుళమండలములోనిది. 'సాలూరు జయపురము నవర రాజులను' అని పిల్లల దసరాపద్యములలో పేర్కొనఁబడిన యీ సాలూరు సంస్థానము ప్రాచీనమైన కొండజమీందారీలలో నొకటి. గజపతినగరము, పార్వతీపురము, పొట్టంగి, బొబ్బిలి తాలూకాలమధ్య నిది యమరియుండినది. ఈ సంస్థానమునందు 102 జిరాయితీగ్రామములు, ఇరువదియారు ప్రాచీనాగ్రహారములు, శాశ్వతకరనిర్ణయమున కిటీవల నేర్పడిన తొమ్మిది నవీనాగ్రహారములు, పదునేడు మొఖాసాగ్రామములు వెరసి నూటయేఁబదినాలుగు గ్రామములుండినవి. సంస్థానమంతయు మక్కువ, మరడాము, సాలూరు అని మూఁడు పరగణాలు. 1802 లో రాఁబడి రూ. 66 వేలు. పేష్కషు రూ. 36 వేలు. 1938 లో రాఁబడి రూ. 169 వేలు. పేష్కషు రూ. 28 వేలు. విశాఖపట్టణమున కుత్తరముగ 30 కోసుల దూరమునను, చికాకోలునకు పడమరగ 25 కోసులదూరమునను వేగవతీ నదీతీరమునఁగల సాలూరుపట్టణము దీనికి రాజధాని. సంస్థాననామము ఈపట్టణమువలననే సిద్ధించినది.

సంస్థాన చరిత్రము

కొండరాజుల వంశమునకుఁజెందిన కిమ్మూరివారిలో జ్యేష్ఠుఁడగు నొక సరదారునకు అతఁడు ప్రదర్శించిన ధైర్యసాహసముల కభినందన చిహ్నముగా సాలూరు, పెద్దపద ప్రాంతములు కలిసిన సంస్థానము జయపురసంస్థాన పాలకుఁడగు విశ్వంభరదేవు (1672–1676) గారివలన 'పెదపాలియార్ సింహో' అను గౌరవబిరుదముతో ప్రసాదింపఁబడినది.* ప్రధాన శాపవిమోచన కృత్యవతరణిక యందును '....ఒసఁగె వేడొక్కవారకు సాలూరని పాళియారా సింహమన్బిరుదుతో విశ్వంభరేశ్వరుండు' (పద్య. 19) అని యీ అంశమే ఆమ్రేడింపఁబడినది.

విశ్వంభరదేవుగారు చినపెగ్గడ యనునొక బ్రాహ్మణునకు తమ కన్యక నిచ్చి వారికి రాజ్యము నరణముగాఁ బ్రసాదించినట్లు సాలూరువారి వంశావళి

*విశాఖపట్టణము జిల్లావృత్తాంతసంగ్రహము, పు. 535; హిల్‌జమీందారుల చరితము, పు. 11; Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, 1938, p. 30.

యందుఁగలదని విజయరామగజపతి గ్రంథకర్తలు వ్రాసిరి*. నిష్టల సింహాచల సిద్ధాంతి కృతమగు 'కిమ్మూరి వంశావళి'యు పూర్వోక్తమయిన సాలూరువారి వంశావళియు భిన్నములో అభిన్నములో నిరూపింప వలనుపడలేదుగాని కిమ్మూరి వంశావళియందు సైతము సాలూరుపాలకుల మూలపురుషులు పారాశర గోత్రజులగు బ్రాహ్మణులేయని పేర్కొనఁబడినారు :

'బ్రాహ్మణకులమందు పావనుఁడెందఱో
పుట్టినారందు కిమ్మూరివారు
పెద్దప్రగడయును చిన్నప్రగడయును
సోదరులిద్దరు తోడుగూడి
యోడబేరంబులనాడి ధనముగూర్చి
కాంచన నవరత్న ఖనులసంగఁ
బేర్వడినారల సర్వజనులచేత
వారు నియోగులు పౌరుషమున
భూమిపతులతో వ్యవహారములనుఁ దగిలి
తూర్పుదేశమునకువచ్చి నేర్పుగలిగి
జయపురపతి విక్రమదేవ జనపుతోడఁ
జెల్మిజేసిరి రాకట వల్మిజగుట.' —కిమ్మూరివంశావళి. 37.

ఈ ప్రెగడలిద్దఱును శత్రువులతోడి యుద్ధమున జయపుర పాలకుఁడగు విక్రమ దేవునకు తోడ్పడి విజయమొసఁగుటచే జయపురాధిపతి ఎంతో సంతోషించి 'రత్నారావను పేరును రత్నసమత్కారము మనుతరాజ్యము—దినాన్యరత్నము....' (పైది, 48) అగు లక్ష్మిదేవిని చినప్రెగ్గడ కిచ్చి పెండ్లిగావించి

'మరిసరేవలసయను గ్రామంబు బట్ట
ణంబుజేసి సాలూరు నామంబుపెట్టి
ప్రకటితముగ రత్నారావునకు నొసంగి
పుత్రికను నల్లునినిగూడ పుఁనినిలిపె' (పైది, 54).

ఈ రత్నారావు సంతతియే సాలూరు పాలకులని కిమ్మూరి వంశావళి యందు విపులీకరింపఁబడినది ఈ కిమ్మూరి వంశావళి సాలూరు చివరి పాలకులలో నొకరగు రాజా లక్ష్మనరసింహసన్యాసిరాజు పెదబొబ్బిలియారుసింహ బహద్దరు (1885—19) గారి ప్రేరణమున రచితమైన కృతికావున సాలూరి పాలకులు బ్రాహ్మణులను వంశము త్రోసివేయరానిది.

కాని కార్మెకిల్ దొరగారి విశాఖపట్టణముజిల్లా మాన్యూలునందు వీరు 'కొంతరాజజాతమువారు'గా పేర్కొనఁబడుటకు కారణము తెలియదు. సాలూరు పాలకులు క్షత్రియులనియే వడిపేలుగారి నిర్ధారణము

* కవికొండల వేంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విజయరామగజపతి, పు. 84.

కూడ.* కిమ్మూరి వంశావళియందు సాలూరు రాజ్యప్రవాహ విక్రమదేవుఁడని చరిత్రగతికి విరుద్ధముగ పేర్కొనఁబడుట విశ్వాస్యముగాఁ దోఁపదు. విశ్వంభరదేవు (1672--1676) కాలమున సాలూరు జమీందారీ యేర్పడినట్లు చరిత్రలో స్పష్టముగా నిర్ధారింపఁబడినది.

కిమ్మూరి వంశావళిగ్రంథమునందు సాలూరిపాలకుల వంశావళి జయపుర రాజపుత్రి లక్ష్మీదేవికి రత్నారావునకుఁ గలిగిన సంతతిగా నిరూపింపఁబడినది. వీరికి అప్పలనరసింహరాజు ఔరసుఁడు. ఆయనకు కృష్ణరాజు కుమారుఁడు. ఈ కృష్ణరాజునకు పెదసన్యాసిరాజు, చినసన్యాసిరాజు, కూర్మరాజు, నరసరాజు, జగ్గరాజు అని ఐదుగురు తనయులు. పెదసన్యాసిరాజునకు పట్టపురాణి సీతాసోమదేవి. వీరు నిస్సంతుగుటవలన చినసన్యాసిరాజు తనయుఁడగు రామచంద్రరాజును పుత్త్రుఁడుగా స్వీకరించిరి.

1760 ప్రాంతముల జయపుర సంస్థానాధికారమునకై తలయెత్తిన జ్ఞాతికలహములో విజయనగర సంస్థానాధీశు లొకపక్షము వహించి గెలిపించి ప్రతిఫలముపేరట సాలూరు మున్నగు జయపుర సామంతరాజ్యములను తమ సరిహద్దులలోనున్నవానిని బలవంతముగా లాగికొనిరి. సాలూరు మొదలయిన జయపురమువారి సర్దారులకిది సైఁపరానిదయి విజయనగరముపై కక్షగట్టి తమ పక్షమును బలపఱచికొను ప్రయత్నములలో నుండఁగా విజయనగర పాలకులు సాలూరు ప్రాబల్యమును తక్కువపఱచు నుద్దేశముతో సాలూరు జమీలోని మక్కువహుండాను విడఁదీసి సన్యాసిరాజు తమ్ముఁడగు నరసరాజుగారికిని, అందలిదేయగు రామభద్రపురము పరగణాను మఱియొక తమ్ముఁడగు కూర్మరాజుగారికిని పంచియిచ్చి తక్కిన సాలూరు సంస్థానమును నామమాత్రముగా పెదసన్యాసిరాజు పరముగా నిలిపిరి. ఈ పెదసన్యాసిరాజు నడివయసుననే మరణింపఁగా దత్తపుత్త్రుఁడు రామచంద్రరాజు (1772–1801) పసివాఁడగుటచేత అతని నిజజనకుఁడగు చినసన్యాసిరాజు సంస్థానపాలనమును పర్యవేక్షింప మొదలుపెట్టెను.

రామభద్రపుర పాలకుఁడైన కూర్మరాజును, మక్కువ పరగణా పాలకుఁడైన నరసరాజును విజయనగరము సంస్థానమువారికి వ్యతిరేకముగ చెలరేఁగిన కొండ జమీందారీకుట్రలోఁ జేరకపోవుటవలనను విజయనగరము వారి దివాన్ సీతారామరాజుగారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రులగుటచేతను

* A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles & Zamindars of India Vol. I, 1966. p. 697; II "....విశ్వంభరదేవుగారు....సాలూరు ఎస్టేటును గూడ నొకరాచదొరకుఁ 'పరాక్రమసింహ' మను పట్టమున్ను 'బలియారుసింహో' అను బిరుదముతోఁ దనయొక్క సర్దారునకొసంగి ప్రత్యేకపు జమీ నేర్పఱచెను" (నానారాజన్య విఖ్యాతజనచరిత్రము, జయపుర సంస్థానచరిత్ర, పు. 67).

పద్మరాజు నరసరాజుగారలు తక్కిన కొండజమీందారులవలె విజయనగరము వారిచే బంధింపఁబడలేదు. ఈ కొండజమీందారుల పితూరీలో సాలూరు జమీందారగు సన్యాసిరాజుగారు ముఖ్యపాత్రము వహించియుండిరి. కుట్రదారుల రహస్యసమావేశములో పాల్గొనుటకేఁగిన చినసన్యాసిరాజుగారిని పర్లాకిమిడి ప్రాంతముల విజయనగరమువారి సేనాని దాట్ల వేంకటపతిరాజు పట్టుకొని చెఱపెట్టిరి.

అప్పుడు సాలూరు కోటలో చినసన్యాసిరాజు కుమారులగు రామచంద్రరాజు, భోజరాజు, బుచ్చిరాజు అను వాడుకపేరుగల అప్పలరాజు మాత్రముండిరి. సీతారామరాజు కొంతసేనను పంపి సాలూరుకోటను లగ్గపట్టించి రాజకుమారుల మువ్వురను బంధించితెచ్చి వారి తండ్రిగారితోపాటు వీరిని గజపతినగరము చెంతనున్న దేవుపల్లికోటలో ఖైదుచేసిరి. సాలూరుకోటలోని ధనాగారము కొల్లగొట్టఁబడినది. చినసన్యాసిరాజు ఖైదులోనే 1774లో చనిపోఁగా సాలూరు జమీనంతటిని విజయనగరమువారు దఖలుపఱచికొనిరి. విజయనగరమువారి తాణా ఒకటి సాలూరులో వెలసినది. ఇట్లీ సంస్థానము ఇంచుమించుగా నిరువదియేండ్లపాటు విజయనగరమువారి యిలాఖాలో నుండినది.

1793లో విజయనగరముపాలకులు సాలూరు రాజకుమారుల మువ్వురను విముక్తలచేసి స్వల్పమగు 'భరణము'ల నేర్పఱచిరి. 1794లో పద్మనాభ యుద్ధమున విజయనగర సంస్థానాధిపతి విజయరామరాజు (1747–1794) వీరస్వర్గమలంకరింపఁగా నార్తరన్ డివిజన్ కలెక్టరుగారు 1796లో సన్యాసిరాజుగారి కుమారులలో జ్యేష్ఠుఁడగు రామచంద్రరాజునకు సాలూరును వప్పులనిచ్చి సంస్థానమును పునరుద్ధరించిరి. రామచంద్రరాజుభార్య సీతాసోమిదేవి. వీరికి సన్యాసిరాజు, నరసరాజు, కృష్ణరాజు, రామభద్రరాజు, పద్మరాజు, చినసన్యాసిరాజు అని ఆఱుగురు పుత్రులు.

రామచంద్రరాజు 1801లో చనిపోయినందున ఆయన పెద్దకుమారుఁడగు సన్యాసిరాజుతో 1803లో రూ. 36 వేల సాలుసరి పేష్కషుమీఁద సాలూరు జమీందారీకి శాశ్వతపరిష్కారము జరిగినది. ఈ సన్యాసిరాజునకు నారాయణ రామచంద్రదేవు, నారాయణభోజరాజు అని యిరువురు కుమారులు. 1830లో సన్యాసిరాజు చనిపోఁగా ఆయన కుమారుఁడు నారాయణరామచంద్రదేవునకు జమీందారీ సంక్రమించినది. ఈయన పదునాఱేండ్లు సంస్థానమును పాలించి 1846లో పరమపదించిరి. ఈయనభార్య గుంసూరు జమీందారుల యాఁడుబిడ్డ సీతయాంబ. ఈయన హయాములో పెంట, మెట్టవలస, శ్రీరామపురము అను మూఁడు గ్రామములు బొబ్బిలిపాలకులకు విక్రయింపఁబడినవి.

సీతయాంబవలన నారాయణరామచంద్రదేవునకు సన్యాసిరాజు, జగన్నాథ

సన్యాసిరాజు, సీతారామరాజు, రామభద్రరాజు, నారాయణకృష్ణరాజు, రామచంద్రరాజులని ఆరుగురు కుమారులు. నారాయణరామచంద్రదేవు మరణానంతరము ఆయన పెద్దకుమారుడగు సన్యాసిరాజు (1854–1869) ఆనాఁటికి మైనరగుటచే 1846 1854 మధ్య సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు పర్యవేక్షణమున నుండినది. ప్రాజ్ఞుడగా ఇతఁడు 1854లో జమీకివచ్చి పదునైదేండ్లు పాలించి 1869లో మరణించెను. ఈ సన్యాసిరాజు భార్య లక్ష్మీనరసయ్య పట్టమహాదేవి. వీరి పుత్రుఁడగు రాజా శ్రీజగన్నాథనారాయణరామచంద్రరాజుగారికి జమీ సంక్రమించినది. ఇతఁడానాఁటికి మైనరు. అందువలన సంస్థానము మరల 1869 1878 మధ్య కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు స్వాధీనమున నుండినది.

ఈ కాలమునందే జగన్నాథనారాయణరామచంద్రరాజు పితృవ్యులలో నొకడగు జగన్నాథసన్యాసిరాజునకు సాలూరు సంస్థానము అయిదేండ్లపాటు ఇజారాగా నీఁబడినది. ఈ తరుణమునందు సంస్థానచరిత్రమునకు సంబంధించిన ప్రామాణికపత్రము లనేకము గల్లంతయినందున సాలూరు సంస్థానపు పూర్వాపర్యయుగముల యథార్థచరిత్రమును నిర్ణయించుట దుస్సాధ్యముగా నున్నది.

జగన్నాథనారాయణరామచంద్రరాజు (1858 1894) యుక్తవయస్సు వచ్చిన పిమ్మట 1878లో జమీపాలనము చేపట్టెను. ఇతనిభార్య పర్లాకిమిడి జమీందారుల బంధువులగు హాన్ను జమీందారుల పుత్రికయగు సీతయు పట్టమహాదేవి. నారాయణరాజు చంచలచిత్తవృత్తి కలవాఁడు. సంస్థానవ్యవహారము లను సరిగా నిర్వహించనందున అప్పులు పేరుకొనిపోయినవి. ఇతని తల్లి లక్ష్మీనరసయ్య పట్టమహాదేవి గూడ సంస్థాన పాలనమును చక్కబెట్టలేకపోయినది. సంస్థానమును చక్కపెట్టుట యిక్కట్లెన్నో చుట్టుముట్టినవి. ఇట్టి ఇబ్బందులున్నట్టున 1894లో నారాయణరామచంద్రరాజు మరణించెను.

లక్ష్మీనరసింహసన్యాసిరాజు అను నతఁడు నారాయణరామచంద్రరాజు కుమారుఁడు: జమీందారీకి వారసుఁడు ఇతఁడుకూడ మైనరు. సంస్థానము మరల కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు వశమయి 1906 దాఁక వారి వశమున నుండినది. ఎస్టేటు ఆనాఁటికి అప్పులలో తలమునకలుగా నుండినది. చిన్నవి, పెద్దవి అన్నియు లెక్కించఁగా అప్పులు పదునెన్మిదిలక్షల దాఁక తేలినవి. ఇందులో అందాజాగా అయిదున్నరలక్షలు బొబ్బిలి జమీందారుల కీయవలసిన మొత్తము. ఈ ఋణమును పరిష్కరించు నిమిత్తము మెటపంకి మొదలగు పదిపంద్రెండు గ్రామములను బొబ్బిలిపాలకులకు అప్పులక్రింద జమకట్టవలసి వచ్చినది.

లక్ష్మీనరసింహసన్యాసిరాజు చెన్నపురి న్యూయింగ్టన్ కళాశాలలో 1894 1905 మధ్య పాశ్చాత్యబోధకుల పర్యవేక్షణమున విద్యాభ్యాసము గావించి 1906లో జమీకి వచ్చిరి. గంజాము మండలమునందలి చీకటి జమీందారుల ఆఁడుఁబడుచు కృష్ణ పట్టమహాదేవి వీరి మొదటి భార్య: రెండవ

భార్య రజపూత ఎస్టేటులోని లొత్రాగా గ్రామములోని యొక రాజకన్య. ఈయనకు మొదటి భార్యవలన ముగ్గురు కుమారులు. పెద్దవాఁడు రామచంద్రరాజు 1908 లో జన్మించెను. రెండవ కుమారుని చీకటి జమీందారు సోదరుఁడును ఖత్రిపురము ఎస్టేటుదారుఁడును నగు రామచంద్రదేవునకు పెంపకమున కిచ్చిరి. లక్ష్మీనరసింహరాజుగారికి పుత్రసంతానము లేనందున ఒక రాచ కొమారితను పెంపకముతెచ్చి తమ కులదేవతయగు కామినీదేవిపేర కామినీ ప్రసాదదేవి యని నామకరణమొనర్చి నయాగఢ్ సంస్థానాధిపతి లడుకిశోర్ సింహుని (1843–1890) దౌహిత్రుఁడగు సూరశ్రీ సీతానాథదేవుగారి కిచ్చి పరిణయ మొనర్చిరి.

రామచంద్రరాజు భార్య 'తర్ల' ఎస్టేటువారల కూఁతురు. వీరి కుమారుఁడు పెదబొలియారుసింహ లక్ష్మీనరసింహ సన్యాసిరాజు. జయపురమువారి రాజ బంధువుల ఆఁడుఁబడుచు ఈతని భార్య. ఈతఁడు కొంతకాలము ఆంధ్రప్రదేశ శాసనసభాసభ్యులు.

సాహిత్యపోషణము

సాలూరు జమీందారులు కవులను, గాయకులను మాత్రమేకాక వేద పండితులను, శాస్త్రపండితులనుకూడ పోషించినవారు. వీరోఢ్రు లయినను తెనుఁగును జదువను వ్రాయను మాటాడను నేర్చినవారు. ఓఢ్రభాషా సాహిత్యము లకు వీరొనర్చిన సేవ ఏదియును కానరాదు. వీరి వంశమునందు కృతిభర్తలతో పాటు కృతిప్రేరకులు, కృతికర్తలుకూడ వెలయుటొక విశేషము. మన్నెదేశము లన్నియు తిరిగి నయముననో భయముననో తత్పాలకులవలన సమ్మానము లందిన అడిదము సూరకవి (1720–1780) సాలూరి పాలకుఁడగు సన్న్యాసి రాజు (1746–1792) గారినికూడ దర్శించినట్లు సూరకవి కృతముగా కళింగ సీమలో సంభావితమగుచున్న క్రింది చాటుపద్యము సాక్ష్యము :

'....జెండా లేన్గులు జంబుఖానలు తివాసీల్గల్గు మాత్రంబునన్
గొండల్ మూకలు గైదులున్ సవరలున్ కోదుల్ భువిన్ రాజులా
చండాటోప బలారిసింహ బిరుదా ! సన్న్యాసిరాజోత్తమా !'*

కిమ్మూరి బలారిసింహ నరసింహరాజు

రామచంద్రరాజు (1772–1801) కనిష్ఠ సోదరుఁడు బుచ్చిరాజు లేక అప్పలరాజు. అప్పలరాజు అనునది అసలుపేరో ముద్దుపేరో మనకు తెలియదు.

* ఈ చాటువును చదివి, యిది సూరకవి కృతమని సూచించినవారు శ్రీ పురిపండా అప్పలస్వామిగారు.

కావ్యములలో మాత్ర మితఁడు బుచ్చిరాజుగ పేర్కొనఁబడినాఁడు.[1] ఈ బుచ్చి రాజు పుత్రుఁడగు బలారిసింహ నరసింహరాజు ఆంధ్రలాక్షణిక ప్రపంచమున పెద్ద పేరుపెంపులు కలవాఁడు. ఈతఁడు ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి 'కవిజనాంజన'[2] మను పేర నొక వ్యాఖ్యానమును రచించినవాఁడు. కిమ్మూరి కులాబ్ధిచంద్రుఁడగు నీ కవి సన్నమాంబాబుచ్చిక్ష్మేంద్రుల పుత్రుఁడనియు, పరాశరగోత్రజుఁడనియు —

'శ్రీ కిమ్మూరి కులాబ్ధిచంద్రుఁడను, బుచ్చిక్ష్మేంద్ర పుత్రుండ, వా
ణీ కారుణ్యకటాక్ష లబ్ధకవితోదీర్యత్ప్రకాశుండ, న
స్తోకాంధ్రామర వాగ్విదుండ, నరసక్షోణీశుఁడన్, సన్నమాం
బా కుక్షిప్రభవుండ, రాఘవపదాబ్జాతార్చనాయత్తుఁడన్'

అను నవతారికా పద్యమువలనను, 'ఇది శ్రీరామచంద్ర పాదారవింద పూజా పవిత్ర శ్రీమత్పరాశరగోత్ర సన్నమాంబా బుచ్చిధరాధిపతి పుత్ర శ్రీ బలారిసింహ[3] నరసింహరాజసింహ విరచితంబైన కవిజనాంజనంబను నాంధ్రశబ్ద చింతామణి వ్యాఖ్యానంబునందు ....' అను కవిజనాంజన పరిచ్ఛేదాంత గద్య వలనను తెలియుచున్నది.

చింతామణిలోవలె కవిజనాంజనమునందును సంజ్ఞా సంధి అజంత హలంత క్రియాపరిచ్ఛేదములు కలవు.

'హ్రస్వముగఁ దీక బాలసరస్వతుండు
చేసె దానికి నేను విశేషముగను
కవిజనోక్తులు లక్ష్యముల్గాఁగఁ జేతుఁ
గవిజనాంజన మనెడి వ్యాఖ్యాన మొకటి'

—కవిజనాంజనము, అవతారిక.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి బాలసరస్వతి సమకూర్చిన వివరణము మిగుల హ్రస్వముగా నున్నదనియు, దానికి తాను కవిజనోక్తులను లక్ష్యములుగా ప్రదర్శించి కవిజనాంజనమను వ్యాఖ్యానమును సంతరింతు ననియు కవి ప్రతిజ్ఞ యొనర్చినాఁడు. ఇందలి తద్భవరూపప్రదర్శనము అడిదము సూరకవి రచియించిన కవిసంశయ విచ్ఛేదమునందలి తద్భవతరంగమునకు సరిలు చింగము. కవి సంశయ విచ్ఛేద కారుఁడు తద్భవములందలి రూపపరిణామములను తెలుఁగునఁ గొన్ని సూత్రముల రూపమున నిరూపింపఁగా, కవిజనాంజన కర్తయగు నరసింహరాజు ఆ తెలుఁగు

[1] 'ఏ భర్త పినతండ్రు తెనుఁగిరి పౌరుషంబున భోజనృపతి బుచ్చినృపతి'—తుమురాడ పావన కవికృతమగు కాళిందీకల్యాణ కృత్యవతరణిక — తాళపత్రప్రతి.

[2] ప్రకాశకులు, కస్తూరి శివశంకరకవి, సుదర్శని ముద్రాక్షరశాల, విశ్వేశ్వరాయపురము, 1911.

[3] బలారిగజసింహ యని ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము, తాళపత్రప్రతి, R.No. 521.

సూత్రములనే యథామతిని సంస్కృతీకరించి* వివరణములతో ప్రవర్తించి నాఁడు. ఇందు 'అది యెట్లంటేను, సంజ్ఞలు కలదని తెలిసేది', 'తెలుసుకొనేది', గ్రంథం విస్తరిస్తున్నదని. 'అప్పుపరమయితే', 'ఇత్యాదులందున్ను' 'సూత్ర ప్రాయంగా'—మున్నగు వ్యావహారిక రూపములు యథేచ్ఛముగా వాడఁబడినవి. ఈ కృతి శ్రీరామచంద్రున కంకితము.

తుమురాడ పాపకవి

విస్మృత కళింగాంధ్ర కవులలో నీ తుమురాడ పాపకవి యొకఁడు. ఇతఁడు భారద్వాజ గోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. బుచ్చనార్య పుత్రుఁడు. నిష్ఠల శ్రీ అప్పనాఖ్యుని శిష్యుఁడు. రామచంద్ర కరుణాకటాక్ష లబ్ధోభయ భాషాకవితా విచిత్రుఁడు. ఇతఁడు రచించిన కాళిందీకల్యాణము మూఁడాశ్వాసముల శృంగార ప్రబంధము. సన్న్యాసిరాణ్మానసాంభోజ భృంగమగు సాకేతరామున కంకితము. సీతాసోమదేవి రామచంద్రరాజు (1772–1801) ల పుత్రుఁడును 1801—1830 మధ్య సాలూరు సంస్థానమునకు పాలకుఁడును అగు సన్న్యాసిరాజే కృతి ప్రేరకుఁడు. 'సమస్తజన మొళింద బృందామందానందకర మధురభాషా మకరంద బిందుసందీపిత కవీంద్ర వదనారవింద మిత్రుఁ'డఁట సన్న్యాసిరాజు :

'ఏరాజు తాత బలాఁ సింహాంకుఁడై
భాసిల్లె దెసల సన్యాసినృపుఁడు
ఏ మహీపుని తండ్రి రామచంద్రావనీ
పాలుండు సత్కీర్తి లోలుఁడలరు
ఏ సామితల్లి సీతాసోమదేవి నాఁ
బరగు గుణంబుల పరమసాధ్వి
ఏ భర్త పినతండ్రులెనఁగిరి పౌరుషం
బున భోజభూపతి బుచ్చినృపతి
ఏ జనేశ్వరు ననుజన్ములెలమి నరస
రాజ కృష్ణావనీశ్వర రామభద్ర
భూప కూర్మేంద్ర సన్న్యాసిభూమినాథు
లలరుచుండుదు రట్టి సన్న్యాసివిభుఁడు'

'శ్రీరామాంఘ్రిసరోరుహద్వితయసంసేవాపరస్వాంతునిన్
భారద్వాజమునీంద్ర గోత్రుఁ బ్రథితాపస్తంబ సూత్రున్ ఘనున్
సూరీంద్రున్ దుమురాడబుచ్చన తనూజున్ బాపనాఖ్యున్ ననున్
జేరంబిల్చి సుధామయోక్తుల వచించెన్ బ్రీతి సంధిల్లఁగన్'

తన పూజాసమయమున సన్నిధిచేసి పరితృప్తిఁజెందిన శ్రీరామచంద్రుఁడు

* 'ఏకస్మిన్నేవ బిందుస్స్యాత్', 'బిందుర్లోపో భవిష్యతే'—తాళపత్రప్రతి. 114 వ ఆకు.

తన్నొకడు వినూత్న పద్యప్రబంధమునకు కృతిపతిఁ గావింపుమని కోరఁగా సన్యాసిరాజు దాశరథి కంకితముగా నొక్క సత్ప్రబంధము సంఘటింపుమని పాపనకవిని వేఁడికొనఁగా నేతత్కావ్యనిషేవణమునకు కవి కడంగినట్లు కాళిందీ కల్యాణకృత్యవతరణికవలన తెలియుచున్నది.

ఆంధ్రకవీంద్రస్తుతిలో '....భాస్కరాఖ్యునయ్యన్నను పోతనాహ్వయుని, నప్పకవిం దుర్గి నహోబలేంద్రునిన్' అని అప్పకవిని, అహోబలుని నయితము పేర్కొనుట పాపనకవి లాక్షణికపక్షపాతమును సూచించుచున్నది. పాపనకవి గొప్ప లాక్షణికుఁడు కూడ. శ్రీకృష్ణుని అష్టమహిషీమణులలో నొకర్తయగు కాళిందిని కృష్ణుఁడు పరిణయమాడిన కథ యిందలి యితివృత్తము. మచ్చున కొక పద్యము :

> 'అంతట భూమిపాలుఁడు హయంబు తటాలునడిగ్గి బంధువుల్
> చెంతవసింపుచుండ మునిసింహుని పాదములందు మ్రొక్కి య
> త్యంత కుతూహలంబున కృతాంజలియై నిను సన్నుతింప నే
> నెంతటివాఁడనంచు వచియించి యలంకృతిఁజేసి వేడుకన్'

—ద్వితీయాశ్వాసము. తాళపత్రప్రతి, 28వ ఆకు, మొదటిపైపు.

రామకథాసుధార్ణవము, వైరాగ్యదర్పణము అనునవి పాపకవి కృత్యంతరములు. ఉత్కళభాషలో సిద్ధేశ్వరపరిడా (సారళాదాసు) రచించిన రామాయణము* మాతృకగా శిష్టకరణ కులజుఁడగు డొంకాడ గోపీనాథుఁడు వచనరూపమున తెలిఁగించిన విచిత్రరామాయణమునకు పద్యరూపము రామకథాసుధార్ణవము. ఇది సప్తతరంగ సముపేతము. గోపీనాథకవి దౌహిత్రుఁడగు ఫక్కి లక్ష్మీనృసింహుని ప్రేరణమున నిది విరచితము.

విజయనగరపాలకుఁడగు నారాయణగజపతి (1794—1846) బంధుకోటిలో నొకరగు బుద్ధరాజు నరసింహరాజు కుమారుఁడు రామరాజు చిన్నతనముననే చనిపోఁగా నరసింహరాజు నోదార్చుచు నొక యోగిచేసిన వైరాగ్యబోధను కథావస్తువుగా స్వీకరించి కైసేసిన కృతియే వైరాగ్యదర్పణము. ఇది సైతము శ్రీరామచంద్రున కంకితము.

తట్టికోట బలరామకవి

గరుడాచల విలాసమను చెంచునాటకమును యక్షగానముగ రచించిన యీ కవి శిష్టకరణ కులజుఁడనియు, ఉత్కళేశ్వరసగోత్రజుఁడనియు, సీతమాంబా నారాయణమహంతి సుధీవరుల తనూజుఁడనియు, లక్ష్మణమంత్రి పౌత్రుఁడనియు, ఆంధ్రగీర్వాణ భాషారహస్య విదుఁడనియు, 'గురుతరోత్కళేశసగోత్రుఁడ నారాయణమహంతి పుత్రుఁడ సమధికగుణ లక్ష్మణ

* పురిపండా అప్పలస్వామి, రామాయణకర్తలు, సంస్కృతి, 1960 మే, పు. 1.

ప్రౌఢ లసితపాండిత్య నారాయణ సీతమాంబాత్మజుండ.... ఆంధ్రగీర్వాణ భాషారహస్యవిదుఁడ....' అను కృత్యవతారికయందలి పద్యమువలన బోధపడుచున్నది. కవి సాలూరు వాస్తవ్యుఁడు. తన కుటుంబము వారందరు సాలూరు సంస్థానాధీశ్వరుల యాశ్రయమునందుండి మన్ననలు పొందుచుండినను బలరామకవి యేకారణముననో తనకృతిని సంస్థానాధీశ్వరులకుఁ గృతి యీక శ్రీమన్నారాయణాంకితము గావించినాఁడు. కవి వంశీయులు నేఁటికిని సాలూరున నున్నారఁట. వంశక్రమమునుబట్టి వివేచించి కవి పదునెనిమిదవశతాబ్ది మధ్యభాగమున నున్నట్లు నిర్ణయింపఁబడినది.

ఇందలి కథ పద్మపురాణస్థము. చెంచుకన్య శ్రీనరసింహుని వరించిన గాథ తెలుఁగున శృంగారరసప్రచురముగ సంగ్రథితమైనది. మూఁడాశ్వాసముల గ్రంథభాగము మాత్రము లభ్యమైనది. శ్లేషచమత్కృతులతో, చిత్రకవిత్వపు కసరత్తులతో నిండిన యీకావ్యము మనుచరిత్ర, వసుచరిత్ర, విజయవిలాసము మున్నగు ప్రౌఢప్రబంధములను దలఁపించుచున్నది. మాదిరి కొక పద్యము :

'చెలియ మొగంబుతోడ సరిజేయఁదలంచి శశాంకపంకజం
బులు జలరాశిలోఁ దపముబొందఁగనల్పి సమాజనామముం
గలవయి చంద్రుఁడంతటఁ గళంకున సామ్యమునొందకుండఁగా
జలజమొకింత వాసనను సాటగుటన్ బగలొంట రెంటికిన్*'

కిమ్మూరి సన్న్యాసిరాజు

విస్మృతకళింగాంధ్రకవులలో నొకఁడయిన ఈతనిని చరిత్రకెక్కించిన చరిత్రార్థులు పురిపండావారు.† కిమ్మూరి సన్న్యాసిరాజకవి 'రఘుకులాబ్ధిచంద్ర రామచంద్ర'యను మకుటముతోఁ గూడిన సీసపద్య శతకమునకు కర్త. 'వసుధ శ్రీ కిమ్మూరి వంశోద్భవుండ సన్న్యాసిరాజాఖ్యచే నలరు సత్కవివరుండను....' అను పద్యభాగముతప్ప కవిజీవితాదుల నెఱుఁగుటకు సాధనములు లభ్యముకాలేదు. శతకాంతమునందలి పద్యములు ఖిలములగుటవలన కవికాలాదికము తెలియఁగ వలనుపడుటలేదు. కిమ్మూరు అను గృహనామము ప్రసిద్ధముగ సాలూరు జమీందారులది. సాలూరు జమీందారులకు బొళియారుసింహ యనునది పరంపరీణమగు బిరుదము. కవిజనాంజనకర్తయగు కిమ్మూరి నరసింహరాజు తాను 'బలారిసింహ' బిరుదవిరాజితుఁడనని తనగ్రంథమునఁ బ్రకటించి

* గర్భాం అప్పారావు, తట్టికోట బలరామకవిగారి గరుడాచలవిలాస విమర్శ, బంధుసేవ పత్రిక, శుక్లసంవత్సరము, రథోత్సవ సంచిక, పుటలు 77-85.

† పురిపండా అప్పలస్వామి, రామచంద్రశతకము, రాజపుత్రాభివర్ధని పత్రిక, విశాఖపట్టణము, సంపుటము 1, సంచికలు 2, 3, పుటలు 28-31.

కొనినాఁడు. రామచంద్రశతకకర్త తనగ్రంథమున నెక్కడను ఈ బిరుదమును వ్రాసికొనవందున ఈతఁడు సాలూరు జమీందారుల సమీపజ్ఞాతి కాకపోయినను పరంపరాసంబంధియగుట తథ్యమని పురిపండావారి యభిప్రాయము.

'కిమ్మూరి' యను నింటిపేరేకాక సన్న్యాసిరాజనామముకూడ సాలూరు జమీందారులలో నతిప్రచురము. మూలపురుషునినుండి పండ్రెండుతరములు సాఁగిన సాలూరు జమీందారుల వంశావళిలో సన్న్యాసిరాజనామాంకితులు చాలమంది కన్పట్టుచున్నారు. తరముతరమునకొక సన్న్యాసిరాజైనను మన దృష్టికిఁ దగులుచున్నాఁడు. పాలకసంతతికిఁజెందినవారి నామములే చరిత్ర పుటలలో కన్పట్టుచున్నవిగాని ఆయా తరములలో ఆయా పాలకులకు సోదరులైన వారి సంతతి అనుపానులు స్పష్టముగా మనకుఁ దెలియవు. సాలూరువారికోవ యందు నాల్గవతరములో అయిదుగురు, అయిదవతరములో ముగ్గురు, ఆఱవ తరములో ఆఱుగురు, ఎనిమిదవతరములో ఆఱుగురు అన్నదమ్ములు కలరు. వీరిలో ఏయొకరికోవకో చెందినవాఁడు కావచ్చు మనకవి. విశేషించి ఈ శతకము తాళపత్రప్రతి సాలూరునందలి క్షత్త్రియకుటుంబమునందు లభ్యమగుట వలనను, నీతని వంశీయులు నేఁటికిని సాలూరు నందుండుటవలనను సన్న్యాసి రాజకవి సాలూరు రాజబంధువుగా నిర్ధారింపవచ్చు.

సన్న్యాసిరాజకవి తన రామచంద్రశతకమున రామాయణకథను సంగ్రహముగా నిబంధించినాఁడు. శతకాది నొకసీసపద్యమున రామాయణ కథను సూక్ష్మముగా వివరించి ఆ 'సత్కథామృతమును విస్తరించి విగతవృజినుఁడ నయ్యెద'నని కవి వాకొనినాఁడు. రావణునిబాధలుపడలేక దేవతలు యోగనిద్రాసక్తినున్న మహావిష్ణునితో మొఱవెట్టుట మొదలుగా రామాయణకథ విరచితము. 'ఇతని శైలి మార్దవముకలది; ధార మంచిది. స్పష్టముగ నర్థము వ్యక్తమగును. వ్యర్థపదములు పలుచోట్ల కానవచ్చినను కవిత్వము మొత్తముమీఁద రసవంతము' అని పురిపండావారు ఈ కావ్యరత్నమునకు ఖరీదుకట్టిన షరాబులు.
మచ్చునకొకపద్యము :

'సిగను పువ్వులుచుట్టి సింగాణిఁజేబట్టి
భుజముల నమ్ములపొదలుగట్టి
సైఁగాసెచుట్టి లోపలలాగు గట్టి యం
గమునందు వజ్రకంకటమువెట్టి
తమ్మునికేల్పట్టి తండ్రిని సమకట్టి
నల్లద్రావుడు మూఁకలెల్లఁ గొట్టి
వచ్చెదనని తల్లివరపదంబులముట్టి
దంభంబుమీఱఁ దద్గాధిపట్టి

వెన్నుమట్టవనెడువేళ నీవేషంబు
నీమధైర్యమహిమ నీదుకోటి
కోటిసూర్యకాంతి కొనియాడఁ జెల్లునా ?
రఘుకులాబ్ధిచంద్ర ! రామచంద్ర !'

సాలూరు సంస్థానాధిపతియును, కిమ్మూరి రామచంద్రరాజు (1772–1801) జ్యేష్ఠపుత్రుఁడును, రామచంద్ర భక్తుఁడును అగు సన్న్యాసిరాజు (1801–1830) ను, ఈ రామచంద్రశతకకర్తయగు కిమ్మూరి సన్న్యాసిరాజును భిన్నులో, అభిన్నులో వివేచింపవలసియున్నది. సంస్థానపాలకుఁడగు సన్న్యాసిరాజు అభినవభోజుఁడనియు సప్తసంతానప్రశస్తిమహితుఁడనియు కిమ్మూరి వంశావళియందుఁ గీర్తింపఁబడినాఁడు.

'ఆలో పావనకవికృత
కాళిందీపరిణయాఖ్య కావ్యాంకితుఁడై
సాలంకృత తత్కృతి నీ
తాలోలున కర్పణముగా నొసరించెన్'

తుమురాడ పావనకవికృతమగు కాళిందీకల్యాణప్రబంధమునకు కృతిప్రేరకుఁడుగ సన్న్యాసిరాజు మన కీవరకే సుపరిచితుఁడు. కాళిందీకల్యాణ కృత్యవతారికయందును, ఆశ్వాసాద్యంతములయందును సన్న్యాసిరాజు గొప్ప శ్రీరామభక్తుఁడని ప్రస్తావితుఁడు. 'సీతాసౌభాగ్యపతికళత్రుఁడు.... సన్న్యాసి క్ష్మాపతికామితప్రదుఁడు....', 'సన్న్యాసి రమణచేతోనివాస,' 'సన్న్యాసినృపాలారాధితపదపంకజ', 'సన్న్యాసి భూమిపాల పెదబలారిసింహపూజిత', 'సన్న్యాసినృపాలోపాసిత', 'సన్న్యాసిరాణ్మానసాంభోజభృంగ' మొదలగు కృతిపతిపరమైన సంబోధనలనుబట్టి చూచినపుఁడు సన్న్యాసిరాజు రామభక్తి ప్రకటితమగుచున్నది.

అంతేకాదు. కాళిందీపరిణయ కృత్యవతరణికయందు కృతి ప్రేరకుఁడగు సన్న్యాసిరాజు 'రఘురామా' యను మకుటముగల కందపద్యములలో శ్రీరామచంద్రుని వినుతించినట్లు స్పష్టపఱుపఁబడినది. పూర్వోక్త హేతువులను పురస్కరించికొని ఈ సన్న్యాసిరాజే రామచంద్రశతక కర్త కావచ్చునేమోయని యూహించుట కవకాశముగలదు. మఱియుమిక్కిలి తండ్రియగు రామచంద్రరాజు నామకీర్తనమును, భగవంతుఁడగు శ్రీరామచంద్రు గుణసంకీర్తనమును కలిసి వచ్చునట్లుగ కవి ఈ శతకమునల్లి యుండవచ్చునని యూహించుట కవకాశము లేకపోలేదు.

అమలాపురము సన్న్యాసికవి

సాలూరు జమీందారుల సమీపజ్ఞాతులలో నొకరగు కిమ్మూరి జగన్నాథ

రాజు పోషణమునందలివాఁడు సన్న్యాసికవి (1800--1860).[1] జగన్నాథరాజు తండ్రి చంద్రశేఖరరాజు. ఈ చంద్రశేఖరరాజు తండ్రి నరసరాజు. సాలూరు జమీందారుల కుదురులో నాల్గవతరమునాఁటి చినసన్న్యాసిరాజునకు నరసరాజు తమ్ముఁడు. సన్న్యాసిరాజుగారి కాలమున సాలూరు సంస్థానము ఉత్తరభాగమగు మక్కువ పరగణాకు నరసరాజుగారు ఇజారాదారు. ఆనాఁటికి విజయనగరము వారి మన్ననలకు పాత్రమయినవాఁ డితఁడు.

విజయనగర సంస్థానపాలకు లాక్రమించిన పూర్వసంస్థానములు పద్మనాభ యుద్ధానంతరము పునరుద్ధరింపఁబడినపుడు సాలూరు సంస్థానము పూర్తిగా ఔరసుఁడగు రామచంద్రరాజు (1772—1801) నకు 1796లో వచ్చినది. సంస్థాన పాలనమును స్వీకరించిన పిమ్మట ఆయానందమును పురస్కరించికొని రామచంద్రరాజు తన సంస్థానములో కలిసియున్న మక్కువ పరగణాను పితృవ్యపుత్రుఁడగు చంద్రశేఖరరాజునకు సాలీనా పదునాలుగువేల రూపాయల గుత్తకు దఖలుపఱిచియుండెను. గుత్త యొడంబడికపత్రములో కాలపరిమితి యుదాహృతమై యుండలేదు.

ఆ దరిమిలా చంద్రశేఖరరా జీ కిటుకును పట్టికొని మక్కువపరగణా పితృపైతామహమగు తన సొంత యాస్తియనియు, విజయనగర పాలకుఁడగు ఆనందగజపతియును, జయపురప్రభువు విక్రమదేవవర్మ[2]యును తనతండ్రికీ పరగణా బహూకరించి యుండిరనియును స్థాపించి, అందువలన మక్కువ పరగణా తనకు పితృదత్తమైన రాజ్యమగుటయేకాక తన అనుభవములో నున్నదనియు వివాదము మొదలుపెట్టినాఁడు. తన వాదమున కుపబలకముగ కొన్ని యాధారపత్రముల నాతఁడు దాఖలు చేసినాఁడు. సదరు పత్రములు ప్రామాణికములు కావనియును, కూటసృష్టియనియును సన్న్యాసిరాజు వాదము. మక్కువ పరగణా తనపేర శాశ్వతముగా పరిష్కారము కావలయుననియు, తనపేరనే సన్నదు జారీచేయఁబడవలయుననియు చంద్రశేఖరరాజు విశ్వప్రయత్నములు చేసినాఁడు. కాని ఆయన ప్రయత్నము ఫలింపలేదు. కుంఫిణీ అధికారులు చంద్రశేఖరరాజువాదము హేతుబద్ధముగాదని గుర్తించి మక్కువను వేఱొక సంస్థానముగా రూపొందించుట కంగీకరింపలేదు.[3]

[1] సన్న్యాసికవికిని, సాలూరు పాలకులకును పోష్యపోషక సంబంధములు కలవని తొలుత నాకెఱుఁగఁజెప్పినవారు పూజ్యమిత్రులు శ్రీ పురిపండా అప్పలస్వామిగారు.

[2] '.. పెద్దపదము, రామభద్రపురము, మక్కువ... యను జమీల నేర్పఱిచి విశ్వంభరదేవు తన యాశ్రితుల కొసంగి, వారివలనం గప్పంబులం గొనుచు....' (ప్రభాస శాపవిమోచనము, పీఠిక, 20).

[3] A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles and Zamindars of India, Vol. I, 1915, pp. 697, 698.

1801లో సాలూరు సంస్థానాధిపతి రామచంద్రరాజు మరణించిన త ఆతని కుమారుఁడగు సన్యాసిరాజునకు చంద్రశేఖరరాజు పోత్తులను గా తోసిరాజని మక్కువ పరగణాతోఁ గూడిన సాలూరు జమీందారీకి సన్నద్-ఇ-మిల్కియత్-ఇస్తిమిరార్ ప్రసాదింపఁబడినది. అప్పుడు ఉవ పరగణాను తిరిగి రాఁబట్టుకొను నిమిత్తము చంద్రశేఖరరాజు పట్టణములోని జిల్లా అదాలత్ కోర్టులో సన్యాసిరాజుమీఁద సివిలుదావా చేసినాఁడు. ఇదియును వ్యర్థప్రయత్నమే యయినది.[1] ఈవివాదమునకు ధించిన సూచన విశాఖపట్టణము జిల్లావృత్తాంత సంగ్రహమునం దిట్లు పఁబడినది. '....సన్యాసిరాజుగారు మక్కువహుండాలో కలిగిన మను కూడదీసికొనలేదనియు నాహుండాను చంద్రశేఖరరాజును నొక నీయన తండ్రిగారు తమక్కువశిస్తును కప్పుచెల్లించనియు నాలుగున్న న్న నెక్కుడుశిస్తును చెల్లించుచుండగాని, హుండా విడచుటకుగాని కరింపలేదనియు సదరు కష్టలుదారునిపై వ్యాజ్యగ్రంథముల జరిగించుటను వారుగారికి విస్తారముగ వ్యయప్రయాసలు కలుగనైయున్ననియు.... న అలెగ్జాండరు దొరవారి కథిప్రాయము కలిగినది....'.[2]

ఈ చంద్రశేఖరరాజు తనయుఁడగు జగన్నాథరాజు అమలాపురము సికవికి పోషకుఁడు. సాలూరుపాలకుఁడగు సన్యాసిరాజు (1801-) పందొమ్మిదవశతాబ్ది పూర్వార్ధమున సాలూరు పాలించుటవలన కిమ్మూరి కనిష్ఠ సంతతికిఁ జెందె, సన్యాసిరాజునకు నరుసరు సోదరుఁడగు థరాజు 1820—1890 ప్రాంతమువాఁడని యూహింపవచ్చు. ఈతని మునందలి సన్యాసికవికాడ ఆకాలమువాఁడేయని నిర్ధారింపవచ్చు.

'....శాలివాహనశకాబ్దములు కలిగతర్షి విధుసంఖ్యఁదగు రౌద్రిపత్సర శుద్ధ నవమి మిత్రపుత్రవారమున....' సన్యాసికవి ఉన్నాసముండినట్లు ఖ్యఁదగు దేవులపల్లి చంద్రయ్య పేర్కొనుటవలన కలిగతర్షివిధుసంఖ్య శా.శ. 1782 (క్రీ.శ. 1860) సన్యాసికవి జనన సంవత్సరమని న్నది.[3] కాని సన్యాసికవి 1760 లో వ్యాతిచెందెనని శతకకవుల ముచ[4]నను, 1860 లో మరణించెనని ఆంధ్రకవిసప్తశతి యందును ంచుట కాధారము లేదో తెలియదు. జగన్నాథరాజు సాస్థానమున

[1] ibid, p. 698.

[2] విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము. పుటలు 636, 637.

[3] ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము, కాకితము ప్రతి. R. No. 571 (b) సన్యాసికవి రగు పంచముఖేశలింగద్వాత్రింశత్తు.

[4] వంగూరి సుబ్బారావు, శతకకవుల చరిత్రము. పు. 666.

[5] బులుసు వెంకటరమణయ్య. ఆంధ్రకవిసప్తశతి. పు. 282.

ప్రవేశించునాఁటికి సన్న్యాసికవి నూనూఁగుమీసాల నూత్నయౌవనమున నుండి యుండవలెను. ఆపిమ్మట రాజసేవవలని విరక్తినంది తన చివరికృతులను పరమేశ్వరాంకిత మొనర్చినట్లు ప్రమాణములున్నవి.

'యూరితి ధనికులగృహములఁ గోరితి నిఖిలార్థసమితిఁ గొంచించక వేసారితి' ననియు, 'భూతలములోన ధరణీనేతల భజియించుటెల్ల నిష్ఫలము సదా జోతలునీ కొనరించెదఁ జేతులు నెన్నుదుటఁజేర్చి శ్రీముఖలింగా' అనియు శ్రీముఖలింగ శతకమునందును, 'సరిదధిపగభీరా వేసరితిని భూధవులసేవ సలిపి....' అని పంచముఖేశ శతకమునందును సన్న్యాసికవి రాజాశ్రయమును నిరసించుట 'రాజుల్ మత్తులు వారిసేవ నరకప్రాయంబు....' అని ధారణీ పాలురధార్ష్ట్యమును దూషించు ధూర్జటి ధోరణికి అనుప్రాసము.

సన్న్యాసికవి కులాల కులసంజాతుఁడు. బొబ్బిలికి చేరువలోఁగల పాలతేరుగ్రామ వాస్తవ్యుఁడు. గంగాభవానీ కాశీపతుల పుత్రుఁడు. కాట్రకోన లక్ష్మణాఖ్యు తనయ కన్నమాంబ యీతని భార్య. కట్టమూరి కామేశ్వరకవి శిష్యుఁడు. దేవులపల్లి చంద్రియాది శిష్యపరంపరకు గురుదేవుఁడు. కాశీ ప్రముఖాఖిల దివ్యక్షేత్రములను ధర్మపత్నీసమేతుఁడయి దర్శించినవాఁడు. పరమ మాహేశ్వరుఁడు, శతాధిక కృతికర్తగా సంభావితుఁడు. రుద్రాక్ష మాహాత్మ్యము, సోమవారవ్రత మాహాత్మ్యము, కుమ్మరిగుండయ్య కథ మున్నగునవి యీతని పద్యప్రబంధములు. గౌరీరమణ పంచముఖేశ శివ శ్రీముఖలింగ నామకములగు కందపద్యశతకములు, పంచముఖేశ్వరప్రభూ మకుటముతోడి వృత్తశతకమును, సీసపద్యములతోఁగూడిన విశ్వనాథశతకమును, ద్వాత్రింశతి సీసపద్యములతోఁ గూడిన పంచముఖేశలింగ శతకమును కవి కృత్యంతరములు.

ప్రస్తుత చర్చకు సంబంధించినది సన్న్యాసికవి సంధానించిన సర్వాంధ్రసారసంగ్రహమను పద్యరూప నిఘంటువు.* ఈ నిఘంటు నిర్మాణమునకు ప్రేరకుఁడు కిమ్మూరి జగన్నాథరాజు. ఈ యంశమే అవతారికలో నిరూపింపఁబడినది.

శ్రీకిమ్మురాన్వయ క్షీరపాథోరాశి
మేదురపూర్ణచంద్రోదయంబు
చంద్రశేఖర నృపచంద్రశేఖరకృత
ప్రబలనైర్మల్య తపఃఫలంబు
సీతమాంబాపురంధ్రీతిలకోజ్జ్వల

* ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము, కాకితపుప్రతి, R. No. 611. దీనికి మాతృక ఆచంట వేంకటరాయసాంఖ్యాయనశర్మగారి తాళపత్ర ప్రతి. శర్మగారి ప్రతిని చూచి మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారు నకలువ్రాసికొనిన ప్రతి కవితాసమితి గ్రంథాలయమున నున్నదఁట.

తరగర్భశుక్తిముక్తాఫలంబు
ఘన సంస్కృతాంధ్రిలక్షణగజాశ్వాన్యక్ష
పదరత్నశాస్త్ర సంపన్నిధాన
మనుచు బుధులనుతింపఁ బ్రిఖ్యాతిఁ గన్న
శ్రీజగన్నాథరాజ బిడౌజు సమ్ము
ఖమున సర్వాంధ్రిసారసంగ్రిహమొనర్తు
సనుచు విజ్ఞాపన మొనర్ప నాత్మనలరి'
'నన్నయ తిక్కనాది కవినాథులొనర్చిన గ్రింథరాజి స
ఖ్యున్నత లీలఁగాంచి ముదమొప్పఁగ నీకృతిఁ జెప్పినాఁడ....' అని గ్రింథాంతమున కవి స్పష్టపఱుచుటచే సన్న్యాసికవి లభ్యమైన సర్వాంధ్రి సాహిత్యమును అవలోడనముచేసి దీనిని కూర్చినట్లు తెలియుచున్నది.

'లోకోపకార మీకృతి
వేకావింపు ముచితోక్తి వెలయఁగ నని త
ప్యాకాంతాగ్రిణి విపుల ద
యాకలితస్వాంతుఁడగుచు నాజ్ఞాపించెన్'
'సరస కిమ్మొరివంశాబ్ధి శశధరుండు
హరిహరాంఘ్రి పయోరుహధ్యాన నిరతుఁ
డైన శ్రీమజ్జగన్నాథ మానవేంద్రి
నాజ్ఞ శిరసావహించి యత్యాదరమున' కవి దీనిని నిర్మించినట్లు స్పష్టపడుచున్నది.

సర్వాంధ్రిసారసంగ్రిహము మూఁడుఆశ్వాసముల గ్రింథము. మొదటి ఆశ్వాసమున అవతారిక, షష్ఠ్యంతములతో పాటు 196, ద్వితీయాశ్వాసములో 227, తృతీయాశ్వాసములో ఉపసంహార భాగముతో కలిసి 125, వెరసి 548 పద్యము లిం దున్నవి. చంపకోత్పలశార్దూలవృత్తము లరుదుగాను, కందములు, సీసములు విరివిగాను ఉపయుక్తమైన రచనమిది. ప్రాచీన నిఘంటురచనా పర్గీకరణపక్కి నునుసరించి పర్గువులవిభాగ మిందు పాటింపఁబడినది*. వేగవతీ నదీతీరమున సాలూరున వెలసిన పంచముఖేశ్వరస్వామికిది యంకితము.

నాటకాలంకార సాహితీచతురవైభవమెల్ల సంగ్రహించి లలితాంధ్రభాషా విలాసమున గోస్తనీపరిపాక కోమలకవితా చమత్కారసామర్థ్యమున శతాధిక కృతులు సంతరించిన విద్వత్కవియని సమకాలికులగు తుమురాడ పాపనాది కవుల ప్రశంసలను బడసినవాఁడీ సన్న్యాసికవి.

* పురిపండా అప్పలస్వామి, సర్వాంధ్రసార సంగ్రహము, ఆంధ్రప్రభ (దిన పత్రిక), 1967 ఆగష్టు 15, పుటలు 4, 5.

రాజా లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసి రాజబహద్దరు

సాలూరు జమీందారులలో పదియవతరమునకుచెందిన లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజు సంగీత సాహిత్యములయందు మంచి అభిరుచి కలవాఁడు. లక్ష్మీనరసింహరాజుగారి పట్టపురాణి కృష్ణపట్టమహాదేవి సంగీతకళానిధి. ఈమె సోదరుఁడును చికటి జమీందారుఁడును అగు రాధామోహన రాజేంద్రదేవు ఒరియా భాషలో పేరుమోసిన కవి, నాటకకర్త. చిన్నతనమున పదేండ్లపాటు చెన్నపురిలో విద్యార్థిగానున్నకాలమున అనేక నాటకప్రదర్శనములు చూచి, విద్వత్పండితు లనేకులతో సహవాసమునెఱపిన లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజు గారికి చికటిజమీందారుల వియ్యముతో కళాభిరుచి మఱింత అధికమయినది.

సాలూరు జమీందారుల మఱియొక ముకాము సాలూరునకు దక్షిణమున అయిదారు కోసులదూరమునఁగల మరడాము గ్రామము. శ్రీరామనవమి సందర్భమున మరడాములో పండితగోష్ఠులు, కవితాగానములు, నాటకప్రదర్శనములు, హరికథాకాలక్షేపములు మున్నగు కళాసంస్కృతిపరములగు సమావేశములను లక్ష్మీనరసింహరాజుగారు పెద్దయెత్తున జరిపించెడివారు. సాలూరులో 'శ్రావణి' ఉత్సవములు పూర్వమునుండియు అవిచ్ఛిన్నముగ నిర్వహింపఁబడుచుండెడివి. కవినటగాయక పండితులకు భూరి సంభావనలు ముట్టుచుండెడివి.

లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసిరాజుగారి యాస్థానమున చాడ లక్ష్మణచయనులు, నిష్ఠల సుబ్బావధాని మున్నగు వేదపండితులును, గోడా సీతారామశాస్త్రి మున్నగు మంత్రశాస్త్రవిదులును, సోమదేవము అన్నప్పశాస్త్రి మున్నగు శాస్త్రపండితులును, నిష్ఠల సింహాచలసిద్ధాంతి, కొమ్మూరి సంగమేశ్వరకవి, భోగుల రామమూర్తి మున్నగు కవులును, పట్రాయని నరసింహశాస్త్రి, కొమ్మాజోస్యుల రమణయ్య, మునికొళ్ల సూర్యనారాయణ, కాసా వెంకటస్వామి, చీలా పుల్లాజీరావు మున్నగు నటులును, నిష్ఠల కొండయ్యశాస్త్రి, యామిజాల పద్మనాభసూరి మున్నగు పౌరాణికులు, రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి మున్నగు ఆయుర్వేదపండితులును ఉండెడివారు.

లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసిరాజుగారు నాటకప్రదర్శనమన్న చెవికోసికొనెడివారు. ప్రసిద్ధులైన నటులతో సీతారామ విలాసనాటకసమాజమను పేర నొక నాటకసంఘమును నెలకొల్పి ఆధునికమైన సమస్తపరికరములతో నాటకములను ప్రయోగింప ప్రోత్సహించుటయేగాక ప్రయోగించెడి అన్ని నాటకముల యందును తా మేదో యొక ముఖ్యపాత్రమును ధరించెడివారు. సీతాకల్యాణము, రుక్మిణీకల్యాణము, లక్షణాస్వయంవరము, పాంచాలీపరిణయము మున్నగు నాటకములు వీరు ప్రదర్శించిన ముఖ్యనాటకములలో కొన్ని. నాటకప్రదర్శనములకు ప్రత్యేకముగ నిర్మింపఁబడిన యొక నాటకశాలగూడ నుండెడిదఁట.

ఇరువదియవ శతాబ్దము ప్రథమపాదమునందే స్త్రీపాత్రములను స్త్రీలే ధరింపవలెనను నియమముతో అట్టి ఏర్పాట్లు కావించినవారిలో లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజుగారు మొదటివారు. ఈ యాస్థానమునందలి బుగత సూరి, తారాడ రత్నము మున్నగు సానులు స్త్రీపాత్రములను ధరించెడివారు. కాపా వెంకటస్వామి, మునికొట్ల సూర్యనారాయణ మొదలగు నటులు అప్పటప్పట స్త్రీపాత్రములను కూడ ధరించెడివారఁట.

నిష్ఠల సింహాచలసిద్ధాంతి

లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజుగారి ఆస్థానకవులలో నితఁడు ప్రసిద్ధుఁడు.

'అనుగతంబయి యన్వయఖ్యాతి బొదలించె
పావనం బెవ్వాని బ్రహ్మనిష్ఠ
భగవత్కథాగాన ఫలవంతమై సాఁగె
కమనీయ మెవ్వాని కావ్యరచన....
అమ్మహాత్ముఁడు కవిరాజహంసకీర్తి
శాలి నిష్ఠల సింహాద్రిశాస్త్రివరుఁడు*....'

అని సమకాలిక విద్వత్కవులచే పరిస్తుతింపఁబడినవాఁడీ సింహాచలసిద్ధాంతి (1877–1946). ఈతఁడు సాలూరు జమీందారు ప్రేరణముమీఁద కిమ్మూరి వంశావళి, సీతాకల్యాణము, లక్షణా స్వయంవరము మున్నగు గ్రంథములను రచించినవాఁడు.

ఇందులో 'కిమ్మూరి వంశావళి' యనునది సాలూరు జమీందారుల వంశకథనము ఇది అయిదాఱువందల పద్యములతోఁగూడిన మూఁడాశ్వాసముల చారిత్రక కావ్యమని గ్రంథకర్తృ తనయులు సీతారామస్వామిశాస్త్రి తెలిపిరిగాని పూర్తిప్రతి లభ్యముకాలేదు. అవతారికయందును మొదటి పందొమ్మిది పద్యములు లేవు. లభ్యమయిన కాకితపుప్రతిలో 20 యవ పద్యమునుండి 95వ పద్యములోని రెండు చరణముల దాఁక గ్రంథమున్నది. సాలూరు జమీందారుల కోవలో ఎనిమిదియవుతరమునకు చెందిన సన్న్యాసిరాజు (1854–1869) చరిత్రముతో నీ ప్రతియందలి కథాభాగము సమాప్తమైనది. పరాశర గోత్రజులును కిమ్మూరి గృహనామకులును నగు పెదప్రెగడ, పినప్రెగడ యను బ్రాహ్మణ సోదరులిరువురు నానారాజన్య సభాస్థలుల మాన్యులై జయపురాధిపతి విక్రమదేవుతోడి చెలిమివలన జయపురమున నివసించుచు శత్రురాజులతోడి యుద్ధమున విక్రమదేవునకు తోడ్పడి విజయము చేకూర్చిరఁట. దీనిని పురస్కరించికొని జయపురాధిపతి తన పుత్రికయగు లక్ష్మీదేవిని పినప్రెగడకిచ్చి పెండ్లి కావించెనఁట. ఈ పినప్రెగడ సంతతియే సాలూరు జమీందారుల వంశమని ఈ

* గోరుగంతు అచ్యుతసూర్యనారాయణశర్మ, కావ్యశ్రీ, పరమేశ్వరీ ముద్రణాలయము, అనకాపల్లి, 1951.

కావ్యమున వర్ణింపఁబడినది. లక్ష్మీనృసింహ సన్న్యాసిక్ష్మాతలపాలునాజ్ఞ సింహాచలనామక్ష్మాసురుఁడు రచించిన ఈ సాలూరు క్షేత్రేశ చరిత్రము వేగవతీ తటాంచలమున వెలసిన పంచముఖేశ్వరున కంకితము.

సాలూరు రాజాగారు స్థాపించిన సీతారామ విలాస నాటక సమాజము వారి ప్రదర్శనము నిమిత్తము రాజాగారి కోరికమేరకు రచింపఁబడిన నాటకములలో నిష్ఠల సింహాచలకవి రచించిన లక్షణా స్వయంవరమను నాలుగంకముల రూపక మొకటి. 'విరచించె నల మార్గశిర పూర్ణిమా స్థిరవారమునాఁటికి మేరకొలఁది సాలూరు పట్టణాస్థానస్థ నిష్ఠల సింహాచలకవి సహాయంబు కలిమి వరలక్షణా స్వయంవర నాటకంబును లక్ష్మీనృసింహ సన్న్యాసిరాజు....' అను నాటకాంతమునందలి పద్యముమూలమున ఆస్థానకవి నిష్ఠల సింహాచలకవి సాయముతో లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసిరాజే దీనిని రచించినట్లు తెలియుచున్నను ఇతర ప్రమాణములవలన సింహాచలకవియే దీనికి కర్తయని నిరూపింపవచ్చును. ఇందలి దొక పద్యము :

'పాటలగంధి నీ హృదయపద్ధతినెల్ల నెఱుంగఁగోరి యి
చ్చోటికివచ్చి నిన్ సుగుణశోభితఁ జూచితిఁ గార్యసిద్ధుఁడన్
మాటలిఁకేల యంత్రికృత మత్స్యము నాయెడ నొక్క కోలచే
వేటున కేను గూల్తుఁ బృథివీపరులందఱు మోము వంపఁగన్'

—తృతీయాంకము.

సింహాచలకవి సీతారామ విలాస నాటక సమాజమువారికొఱకు వ్రాసిన మఱియొక నాటకము సీతారామ కల్యాణము.

'శ్రీ సాలూరు విశాలసాలగతధాత్రీపాల కిమ్మూరి స
న్న్యాసి ప్రార్థిత రాజశేఖర సుధర్మార్థ సంపాదకుం
డా సుత్రామ ముఖామరప్రణుత కళ్యాణప్రసన్నాత్ముఁడై
దా సౌమిత్రియుతుండు మా విభుఁడు నిత్యైశ్వర్యముల్ మీకిడున్'

అన్నది ఈ నాటకమునందలి నాంది. 'శ్రీ మహారాజ లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసి రాట్పైద బళియార సింహ బహదరు సాలూరు పట్టణాస్థాన సింహాసనాధీశ్వర శాసనమున....' రచింపఁబడిన దీ నాటకము. ఇందలి దొక పద్యము :

'శ్రీలేకాంతగృహంబులోన మదనక్రీడాసమాసక్తలై
ప్రాలేయానిలమున్ గవాక్షకృత మార్గానీతమున్ స్వేద ని
ర్మూలంబౌటనుతించి నైజహితులన్మోహించి పుంభావ రే
శీ లాభాత్త సుఖానుభూతలగుఁ దల్లీలా వినోదంబులన్'

ఈ నాటకమునందలి ప్రస్తావననుబట్టి లక్షణాపరిణయము, భద్రాచల మాహాత్మ్యము, శ్రీరామ మహిమాదర్శము, త్రిపుర విజయము మొదలగునవి కవి కృత్యంతరము లని తెలియుచున్నది. వీనిలో లక్షణా పరిణయమను మూఁడాశ్వాసముల శృంగార

ప్రబంధమును, భద్రాచల మాహాత్మ్యమను నిర్వచన కావ్యమును, శ్రీరామ మహిమాదర్శమను వేదాంత గ్రంథమును ముద్రితములు.

రాజాము వాస్తవ్యులును, శతావధాని ఆంధ్రవిద్యావాచస్పతీత్యాది బిరుద విరాజితులును నగు కొమ్మూరి సంగమేశ్వరకవి లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసిరాజుగారి యాస్థానకవులలో నొకరు. రావుబహద్దరు పండిత గానాల రామమూర్తిగారు సంగమేశ్వరకవిని 'నతనానాకవిసార్వభౌమ శిరఃపాదపీఠుఁ'డని ప్రశంసించిరఁట. విజయనగరము ఆనందగజపతి (1879—1897) ఆస్థానమున పేరు పొందిన కె. ఎస్. జి. రాజామణిచెట్టి సాలూరు సంస్థాన సమ్మానితులలో ముఖ్యులు. రాజామణిచెట్టి సాలూరు జమీందారు పై చెప్పిన ప్రశంసాపద్యములు 'సద్యశశ్చంద్ర సాలూరి జనవరేంద్ర' యను మకుటముతో నొప్పుచున్నవి. చిల్లరిగె సేతుమాధవరావుగారు రచించిన ఆంగ్లేయ వైద్య చింతామణి† యను వైద్యశాస్త్ర గ్రంథము సాలూరి రాజా లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజు పెదబలియారుసింహులు బహద్దరుగారి కంకితము. సాలూరు సంస్థానోద్యోగి యగు బోగుల రామమూర్తికూడ కవియని 'బోగుల కవిచంద్ర రామమూర్తి కవీంద్రా' యను పద్యపాదమునుబట్టి యూహింపనగుచున్నది.

సాలూరు జమీందారులు సాలూరులోని వేదపాఠశాలా నిర్వహణమునకు చాల తోడ్పడిరి. సాహిత్యసార్వభౌములని ప్రశస్తిఁ బడసిన అన్నప్పశాస్త్రి సుధీమణి ఈ వేదపాఠశాల స్థాపకుఁడు. సాలూరు జమీందారు శ్రీ లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజుగారు ఆంధ్ర విశ్వ విద్యాలయమునకు 1926—27 లో రు. 3 వేలు విరాళముగా నిచ్చిరి. అనేక విద్యాసంస్థలకు, గ్రంథప్రచురణ సంస్థలకు వీరు రాజపోషకులుగా నుండిరి.

† మొదటి కూర్పు, 1909 ; రెండవ కూర్పు, సేతు బ్రదర్స్, సేతు ముద్రాక్షర శాల, మచిలీపట్టణము, 1915.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణము జిల్లా వృత్తాంత సంగ్రహము, పుటలు 535-537.

2. రాజా మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దరు, హిల్ జమీందారుల చరితము.

3. కిమ్మూరి బలారిసింహ నరసింహరాజు, కవిజనాంజనము (ముద్రితప్రతి, తాళపత్ర ప్రతులు).

4. శతకకవుల చరిత్రము, పుటలు 566-572; అనుబంధము, పుటలు 749-752.

5. కవికొండల వెంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విజయరామగజపతి.

6. శేషాద్రి రమణకవులు, విశ్వనాథ శతకపీఠిక, భక్తిరస శతకసంపుటము 2, వావిళ్ళ, చెన్నపురి, 1926.

7. అడిదము రామారావు, అడిదము సూరకవి జీవితము, వావిళ్ళ, చెన్నపురి, 1955.

8. కవికొండల వెంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విశాఖమండల చరిత్రము, 1927.

9. Manual of Administration of the Madras Presidency, Vol. III, p. 500.

10. A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles & Zamindars of India, G. C. Lokanadham Bros., Madras, 1915, Vol. I, pp. 697–699.

11. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, Madras, 1938.

12. Andhra University Annual Register, 1937–38.